

Luxembourg Development
Cooperation Agency

Republika e Kosovës
Republika Kosova - Republic of Kosovo
Qeveria - Vlada - Government

MINISTRIA E INDUSTRIË, NDËRMARRËSISË DHE TREGTISË
MINISTARSTVO INDUSTRIJE, PREDUZETNIŠTVA I TRGOVINE - MINISTRY OF INDUSTRY, ENTREPRENEURSHIP AND TRADE

GRAND DUCHY OF LUXEMBOURG
Embassy in Kosovo

Procena Zdravstvenih Usluga na Kosovu

Prishtina, 2022

Pripremljen za:

Departman Trgovine, MIPT

Pripremljen od:

Emrush Ujkani

Podržan od:

Podržan od Projekta „Tehnička Pomoć KSV 019 u kontekstu Evropskih Integracija“ koji sprovodi Kancelarija za Ekonomske Kriterijume i Unutrašnje Tržište Kabineta Premijera finansiran od Vlade Luksemburga

Priznanje:

Autor izražava duboku zahvalnost osoblju Departmana Trgovine na podršci u sastavljanju ovog izveštaja.

Mesto:

Priština, Kosovo

Odricanje od odgovornosti: Svi stavovi izraženi u ovoj publikaciji pripadaju autorima. Logo Vlade Republike Kosovo, Vlade Velikog Vojvodstva Luksemburga i LukDev-a su predstavljeni u svrhu sponzorstva publikacije, međutim ni na koji način ne predstavljaju bilo kakvu povezanost ili podršku sadržaja ove publikacije.

Sadržaji

1. Uvod	4
2. Opšta Metodologija.....	6
3. Globalni Trendovi u Zdravstvenim Uslugama.....	7
3.1. Nastojanje kvalitetu zdravstvenih usluga	7
3.2. Ekonomski Argument za Dobar Kvalitet	8
4. Strukturni Profil i Učinak Zdravstvenih Usluga.....	9
4.1. Struktura zdravstvenih radnika	9
4.2. Sistem Finansiranja Zdravstva.....	10
4.3. Javni Sektor	10
4.4. Privatni Sektor	11
4.5. Usluge zdravstvenog Turizma i njihov uticaj na ekonomiju.....	12
5. Zdravstvene Usluge koje se Pružaju u Farmaceutskom, Stomatološkom i Estetskom Sektoru	17
5.1. Farmaceutske, Stomatološke i Estetske Usluge na Kosovu.....	17
5.1.1. Farmaceutski Sektor.....	17
5.1.2. Stomatološke Usluge	19
5.1.3. Estetske Usluge.....	20
6. Glavni Nalazi Anketiranja	22
7. Zaključak i Preporuke.....	26
8. Prilozi	28
Prilozi.....	29

Skraćenice

ARB	Agencija za Registraciju Biznisa
ASK	Agencija za Statistiku Kosovo
BDP	Bruto Domaći Proizvod
BDV	Bruto Dodatna Vrednost
CEFTA	Srednje Evropski Sporazum o Slobodnoj Trgovini
DOO	Društvo sa Ograničenom Odgovornošću
EU	Evropska Unija
GCPM	Glavni Centri za Porodičnu Medicinu
JGSR	Jedinjenje Godišnje Stope Rasta
KALMSP	Kosovska Agencija za Lekove i Medicinska Sredstva u Prištini
MIPT	Ministarstvo Industrije, Preduzetništva i Trgovine
MZ	Ministarstvo Zdravlja
NACE	Statistička Klasifikacija Ekonomske aktivnosti u Evropskoj Zajednici
NIJZK	Nacionalni Institut za Javno Zdravlje Kosova
PAK	Poreska Administracija Kosova
PZZ	Primarna Zdravstvena Zaštita
SSP	Sporazum o Stabilizaciji i Pridruživanju
SZN	Sporedna Zdravstvena Nega
TZN	Tercijarna Zdravstvena Nega
UFK	Udruženja Farmaceuta Kosova
WHO	Svetska Zdravstvena Organizacija

1. Uvod

Zakoni i uredbe čine temelje napredne ekonomije, imajući vitalnu ulogu u zaštiti prava građana, preduzeća i institucija. Dobro funkcionisanje i delotvornost sektora zdravstvenih usluga je od posebnog značaja za postizanje stabilnog ekonomskog rasta. Zdravstvene službe su dobile status javnog dobra razvojem medicinske tehnologije i razornim posledicama konflikata. Tada je počeo proces komodifikacije zdravstvenih usluga. Transformacija zdravstvenih usluga u privatna dobra bez obzira na društvene pogodnosti predstavlja veliku opasnost u okviru globalizacije i neo-liberalne politike.

Pružanje kvalitetnih zdravstvenih usluga, opisuje suštinsku ulogu kvaliteta u pružanju zdravstvenih usluga. Sve je veće priznanje da se optimalna zdravstvena zaštita ne može pružiti jednostavnim obezbeđivanjem koegzistencije infrastrukture, medicinskog materijala i pružalaca zdravstvenih usluga. Poboljšanje pružanja zdravstvene nege zahteva nameran fokus na kvalitet zdravstvenih usluga, što uključuje pružanje efikasne, bezbedne, nege usredsređene na ljude koja je blagovremena, pravična, integrisana i efikasna. Kvalitet nege je stepen do kojeg zdravstvene usluge za pojedince i stanovništvo povećavaju verovatnoću željenih zdravstvenih ishoda i u skladu su sa trenutnim stručnim znanjem.

Da bi sektor zdravstvenih usluga dobro funkcionisao i služio svojoj svrsi, takođe treba da ima uredbe koji stvaraju jednake uslove i promovišu pravičnu konkurenciju i inovacije u korist javnosti. Neproporcionalne uredbe mogu da budu opasne i ometati rast. Međutim, uspostavljanje prave regulatorne ravnoteže je neophodno za podsticanje rasta sektora.

Kao i svaki sektor usluga na Kosovu, sektor zdravstvenih usluga se susreće sa preprekama raznih vrsta. Konkretno, Kosovo je uvideo mali napredak u identifikaciji i adresiranju prepreka u vezi sa pravom na osnivanje i slobodom pružanja usluga i u usklađivanju delova zakonodavstva u sektoru usluga sa EU *acquis-a*, kao što je obavezano u Sporazumu o Stabilizaciji i Pridruživanju (SSP). Da bi identifikovao naj pritiskajuće regulatorne barijere i ostale prepreke, razmatrao stepen usklađenosti sa pravnim svrstavanjem EU *acquis-a*, i bolje razumeti sektore zdravstvenih usluga, Departman Trgovine Ministarstva Industrije, Preduzetništva i Trgovine (MIPT) je počeo da sprovodi niz sektorskih procena. U skladu sa ovim naporima, Departman Trgovine, uz podršku LUX Razvoja i Norveške Ambasade na Kosovu, izradili su ovaj izveštaj o proceni. Ovaj izveštaj rasvetljava strukturu i učinak tri oblasti zdravstvenog sektora (farmaceutske, stomatološke i estetske), razmatra relevantnog regulatornog okvira za ove tri oblasti zdravstvenih usluga u smislu EU- *acquis-a*, i identifikuje pružaoce zdravstvenih usluga ' glavne prepreke.

Ostatak ovog izveštaja je strukturiran na sledeći način. Odeljak 2 pruža opšti pregled metodologije korišćene za sprovođenje ove analize. Treći (3) deo ističe glavne globalne trendove koji karakterišu zdravstvene usluge. Odeljak 4 pruža pregled strukture i učinka sektora, oslanjajući se na makro statistiku iz administrativnih izvora. Odeljak 5 i Odeljak 6 razmatraju pravni okvir koji reguliše sektor na Kosovu i pravi poređenja sa EU-*acquis*. Odeljak 6 predstavlja glavne nalaze

istraživanja sprovedenog na uzorku pružalaca zdravstvenih (farmaceutskih, stomatoloških i estetskih) usluga. Odeljak 7 sadrži zaključke.

2. Opšta Metodologija

Da bismo stekli relevantne uvide i bolje razumeli sektor zdravstvenih usluga, preduzeli smo sledeće istraživačke korake: (i) kancelarijsko istraživanje; (ii) otvoreni intervju sa relevantnim zainteresovanim stranama; (iii) *online* polu-strukturirano/telefonsko anketiranje; i na kraju (iv) sastanak za validaciju sa korisnikom. Svi ovi izvori kombinovanih informacija su omogućili sveobuhvatnu analizu tri gore navedene oblasti zdravstvenog sektora.

Kao što obično biva, kancelarijsko istraživanje je sprovedeno na početku analize. Prvo, konsultovani su različiti izveštaji i studije kako bi se odredile konceptualne osnove sektora i ispitali međunarodni trendovi i razvoj. Drugo, relevantni zakonodavni i institucionalni okvir Kosova je razmotren i upoređen sa EU-*acquis* da bi se identifikovale oblasti kojima je potrebna usaglašavanje u budućnosti. Drugo, relevantni kosovski zakonodavni i institucionalni okvir je razmotren i upoređen sa EU-*acquis* da bi se identifikovale oblasti kojima je potrebna usaglašavanje u budućnosti. Prikupljene informacije putem kancelarijskog istraživanja su pažljivo analizirane, uskladištene i klasifikovane na osnovu izvora, relevantnosti i pouzdanosti. Ovaj proces je, između ostalog, poslužio kao osnova za primarno istraživanje i druge naknadne aktivnosti sprovedene u ovoj analizi.

Dogovoreni su i sprovedeni individualni sastanci (intervjui) sa identifikovanim institucionalnim zainteresovanim stranama. Vidite spisak intervjuisanih zainteresovanih strana u **Prilogu 1**. Zajedno sa predstavnicima MIPT-a, pripremljen je skup pitanja za usmeravanje pre održavanja ovih sastanaka. Uporedo sa tim, kontaktirani su službenici Agencije za Registraciju Biznisa (ARB), Agencija za Statistiku Kosovo (ASK) i Poreska Administracija Kosova (PAK) za statističke podatke i drugi relevantni materijal ove vrste.

Za istraživanje je napravljen nacrt upitnika (vidi **Prilog 2**). Ovaj nacrt je prvo sproveden sa pružaocem usluga kako bi se osiguralo da sva pitanja budu jasna i direktna. Finalizacija upitnika je urađena u saradnji sa Departmanom Trgovine.

Kada je upitnik finalizovan, je distribuiran na mreži putem zvanične e-pošte svim kompanijama iz uzorka, zajedno sa detaljnim uputstvima kako da ga popune. Onim kompanijama koje su se borile da ispravno popune upitnik je data dodatna pomoć putem telefona. Proces anketiranja je kontinuirano praćen kako bi se blagovremeno proverila tačnost odgovora datih u popunjenim upitnicima. Upitnik sa prikupljenim podacima automatski je ubačen u excel bazu podataka i shodno tome označen. Nakon adresiranja nekih malih grešaka u specifikacijama, izrađene su opisne tabele i grafikoni. Na kraju, organizovan je sastanak sa korisnikom radi validacije dobijenih nalaza, a nacrt izveštaj je podeljen intervjuisanim zainteresovanim stranama za komentare.

3. Globalni Trendovi u Zdravstvenim Uslugama

3.1. Nastojanje kvalitete zdravstvenih usluga

Univerzalna zdravstvena pokrivenost je važan i plemenit cilj. Uključeno u Ciljeve Održivog Razvoja (COR), univerzalna zdravstvena pokrivenost ima za cilj da obezbedi zdravstvenu sigurnost i univerzalan pristup osnovnim uslugama nege bez finansijskih poteškoća za pojedince, porodice i zajednice, čime se omogućava prelazak na produktivnija i pravednija društva i ekonomije. Međutim o univerzalnoj zdravstvenoj pokrivenosti ne treba razgovarati i planirati, a kamoli sprovesti, bez usredsređivanja na kvalitet. Neophodno je obezbediti da je nega efikasna, bezbedna i u skladu sa prednostima i potrebama ljudi i zajednica kojima se pruža usluga. Dalje, pružanje nege treba da bude blagovremeno i pravedno širom populacije, koordinisano u kontinuitetu nege i tokom životnog veka, uz minimiziranje rasipanja resursa. Kvalitet nege je stoga osnova i od suštinskog je značaja za univerzalnu zdravstvenu pokrivenost. Jer ako kvalitet nege nije obezbeđen, koja je svrha proširenja pristupa nezi? Pristup bez kvaliteta.

Kvalitet nije prerogativ država sa visokim dohotkom. Ako zemlje mogu priuštiti da obezbede bilo kakvu zdravstvenu negu – a čak i najsiromašniji to mogu i treba da urade – treba da obezbede negu dobrog kvaliteta. Alternativa – nekvalitetna nega – ne samo da je štetna, ali i rasipa dragocene resurse koja se mogu uložiti u drugim važnim pokretačima društvenog i ekonomskog razvoja za poboljšanje života građana. Milijarde dolara se troše na posledice nekvalitetne nege – novac koji može da finansira škole, socijalne usluge i infrastrukturu. A loš kvalitet takođe može potkopati poverenje stanovništva u dobrobiti savremene medicine. Gledano na ovaj način, univerzalna zdravstvena pokrivenost bez kvalitetne nege je posao napola obavljen.

Veliki napredak je postignut u poboljšanju nekih aspekata kvaliteta zdravstvene nege širom sveta, na primer u pogledu stope preživljavanja od raka i mortaliteta od kardio-vaskularnih bolesti (1, 2). Ali, u drugim oblastima napredak je bio spor i neujednačen.

Brojke govore same za sebe.

- U zemljama sa visokim dohotkom, jedan od 10 pacijenata je štetno pogođen tokom lečenja (3).
- U zemljama sa visokim prihodima, sedam od 100 hospitalizovanih pacijenata može da očekuje da dobije infekciju povezanu sa zdravstvenom negom (u zemljama u razvoju ova brojka je jedna od 10), infekcije koje se lako mogu izbeći boljom higijenom i pametnom upotrebom antimikrobnih sredstava (4).
- Negarantovane varijacije u pružanju zdravstvene nege i dalje postoje, a značajan deo pacijenata ne dobija odgovarajuću negu na osnovu dokaza nege (5, 6).
- Stope vakcinacije protiv gripa variraju u zemljama sa visokim prihodima od 1% do preko 78%, uprkos cilju od 75% do 2010. koji je postavila Svetska Zdravstvena Skupština 2003. (7).

- Antimikrobna rezistencija je postala veliki globalni problem javnog zdravlja, delom zbog zloupotrebe i prekomerne upotrebe antimikrobnih sredstava u zdravstvenoj nezi (8).
- Globalno, troškovi povezani sa greškama u lečenju procenjeni su na 42 milijarde Američkih Dolara godišnje, ne računajući izgubljene plate, izgubljenu produktivnost ili troškove zdravstvene nege (9).

3.2.Ekonomske Argument za Dobar Kvalitet

Osim efekata na živote ljudi, nekvalitetna nega je gubljenje vremena i novca. Učiniti kvalitet sastavnim delom univerzalne zdravstvene pokrivenosti istovremeno je i pitanje nastojanja za duže i bolje živote i ekonomsku neophodnost. Izgradnja kvaliteta u zdravstvenim sistemima je pristupačna za zemlje na svim nivoima ekonomskog razvoja. U stvari, nedostatak kvaliteta je neprihvatljiv trošak, posebno za najsiromašnije zemlje. Kvalitet nege ispod standarda ne samo da doprinosi globalnom opterećenju bolesti i nezadovoljenim zdravstvenim potrebama, takođe ima značajan ekonomski uticaj, sa značajnim posledicama na troškove za zdravstvene sisteme i zajednice širom sveta. Otprilike 15% od bolničkih rashoda u zemljama sa visokim dohotkom koristi se za ispravljanje komplikacija koje se mogu sprečiti prilikom nege i štete pacijenata. Nekvalitetna nega nesrazmerno utiče na ranjivije grupe u društvu, a širi ekonomski i društveni troškovi štete za pacijente izazvane dugotrajnom nesposobnošću, oštećenje i izgubljena produktivnost iznose trilion dolara svake godine (14). Pored toga, duple usluge, neefikasna nega i bolnički prijemi koji se mogu izbeći – karakteristike mnogih zdravstvenih sistema – stvaraju značajan gubitak. Do petine zdravstvenih resursa je raspoređeno na načine koji stvaraju vrlo malo zdravstvenih poboljšanja. Ovi deficitarni resursi bih mogli da budu raspoređeni mnogo efikasnije (3).

4. Strukturni Profil i Učinak Zdravstvenih Usluga

Zdravstveni sistem se sastoji od javnog i privatnog sektora. Glavna institucija zdravstvenog sektora u Republici Kosovo je Ministarstvo Zdravlja, koji je odgovoran za stvaranje politika i sprovođenje zakona ne-diskriminatornog sistema i odgovoran za zdravstvenu negu; Koordiniranje aktivnosti u zdravstvenom sektoru za promovisanje koherentnog razvoja zdravstvenih politika; postavljanje normi i standarda izdavanjem uputstava za zdravstveni sektor poštujući relevantne međunarodne standarde; nadgledanje primene ovih standarda, uključujući kontrolu i druge usluge po potrebi; Praćenje stanja u zdravstvu i sprovođenje adekvatnih mera za sprečavanje i kontrolu problema u oblasti zdravstva, itd.

Podređene jedinice Ministarstva Zdravlja su: Nacionalni Institut za Javno Zdravlje Kosova (NIJZK), Kosovska Agencija za Lekove i Medicinska Sredstva, Nacionalni Centar za Transfuziju Krvi, Zdravstveni Inspektorat i Farmaceutski Inspektorat kao posmatrači za sprovođenje zakona.

Institucije koje pružaju zdravstvenu negu podeljene su prema nivoima usluga na: Primarnu Zdravstvenu Negu (PZN, Sporednu Zdravstvenu Negu (SZN) i Tercijarnu Zdravstvenu Negu (TZN). PZN i TZN su sažeti u Službi Kliničkih i Univerzitetskih Bolnica Kosova..

Primarna Zdravstvena Nega (PZN) – u nadležnosti je opština, i zasniva se na konceptu porodične medicine/ekipa porodične medicine, sastavljen od specijaliste porodične medicine i medicinskih sestara za dve porodice. PZN takođe pruža stomatološku zdravstvenu negu: na primarnom nivou od strane stomatologa; a na sporednom nivou u Glavnim Centrima za Porodičnu Medicinu (stomatolozi specijalisti).

Svaka opština ima glavnu jedinicu, Glavni Centar za Porodičnu Medicinu, sa departmanima u skladu sa zakonima na snazi, koja organizuje i vodi sa sastavnim jedinicama na teritoriji opštine, koja su Centri za Porodičnu Medicinu (CPM) i Klinike Porodične Medicine (KPM).

Javna mreža PZN se sastoji od ukupno 472 institucija, odnosno 38 Glavnih Centara za Porodičnu Medicinu (GCPM), 167 Centara za Porodičnu Medicinu (CPM) i 267 Klinika Porodične Medicine (KPM). U okviru GCPM-a su 15 porodilišta i ostalih ambulantnih specijalističkih usluga koje će postepeno nestajati.

SKUBK pruža bolničke i ambulantno-specijalističke, dijagnostičke, itd. Zdravstvene usluge; takođe pruža obrazovanje na Medicinskom Fakultetu za osnovne studije, postdiplomske studije i relevantna naučna istraživanja.

4.1.Struktura zdravstvenih radnika

Tokom 2019. godine u svim javnim zdravstvenim institucijama radilo je 13.518 osoblja (isključujući specijalističke pripravnike), od čega 8.245 žena i 5.270 muškaraca. Od 13.518 zaposlenih u javnim zdravstvenim institucijama Republike Kosovo, su 3.555 zaposleni sa višim obrazovanjem, 8.386 sa višim srednjim obrazovanjem i 1.577 osoblja je nemedicinsko osoblje.

Tokom 2019. godine, prema podacima Komore Zdravstvenih Radnika, bili su 23.858 licencirani radnici. Bilo je 5.511 zaposlenih u PZN, 3.326 zaposlenih u Opštim Bolnicama i 3.441 zdravstvenih radnika u UKSCK.

Služba Kliničke i Univerzitetske Bolnice Kosova ima 7297 registrovanih osoblja na platnom spisku. Broj licenciranih privatnih zdravstvenih institucija dostigao je 1 582, od čega 31 bolnica i 1 551 ostale zdravstvene institucije kao što su: ambulate, poliklinike, itd.

Od ukupno 1 582 licenciranih privatnih zdravstvenih institucija, najveći broj su stomatološke ambulate sa 411. U Univerzitetskom Kliničkom Stomatološkom Centru Kosova (UKSCK) izvršeno je ukupno 159 507 stomatoloških usluga. Tu su 1.612 lekara specijalista, 4.321 medicinskih sestara i 1.364 ostalog nemedicinskog osoblja; koji su izraženi u procentima kao na sledećem: lekari specijalisti čine 22% osoblja, medicinske sestre 59%, i 19% osoblja je nemedicinsko osoblje.

4.2.Sistem Finansiranja Zdravstva

Ovaj odeljak se fokusira samo na zdravstvene izdatke, odnosno finansiranje zdravstvenog sistema, tokom 2019. Podatke su prvo pružane od javnog sektora, a zatim od privatnog sektora.

Finansiranje zdravstva tokom 2019. godine je nastavilo da se izvrši uglavnom iz budžeta Republike Kosovo, sopstvenih prihoda i zaduživanja od Svetske Banke. Sopstveni prihodi u Primarnoj Zdravstvenoj Nezi koriste se za delimično finansiranje realizacije kapitalnih projekata za opštinsko zdravstvo.

Reforma zdravstvenog sistema, tokom 2015. godine, omogućila je odvajanje SKUBK-a iz Ministarstva Zdravlja, kao samostalne budžetske organizacije, dok je 2019. godine Fond Zdravstvenog Osiguranja takođe podeljen kao samostalna BO.

4.3.Javni Sektor

Sektor javnog zdravlja na Kosovu sastoji se od svih zdravstvenih i administrativnih institucija koje zavise od državnog budžeta za obavljanje svojih aktivnosti, uključujući različite vladine departmane i izvršne agencije odeljenja koje imaju zadatak da nadgledaju sprovođenje zakonitosti unutar sektora.

U donjoj tabeli sažeti su ukupni rashodi u javnom sektoru tokom perioda 2009-2019. Ova tabela pokazuje da su javni zdravstveni rashodi tokom ovog perioda doživeli više nego dvostruko povećanje (sa preko 105 miliona u 2009. na preko 221 miliona u 2019.).

Tabela 1 – Rashodi Javnog Sektora za Zdravstvo, 2009-2019 (u Evrima)

Institucije	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009
Ministarstvo Zdravlja	26,153,128	58,559,449	57,584,100	49,882,445	31,722,673	111,409,971	99,521,409	87,305,055	79,882,464	74,804,338	75,877,794
SKUBK	124,163,113	84,993,519	70,553,112	69,230,624	86,142,316						
Opštine (PHC)	61,402,137	57,290,744	52,241,181	51,295,600	51,249,067	49,165,102	45,687,192	45,312,774	43,610,666	36,933,233	30,075,650
HIF	9,411,264.62										
Ostala ministarstva	156,603	1,237,309									
Ukupno	221,286,245	202,081,021	180,378,393	170,408,669	169,114,056	160,575,073	145,208,601	132,617,829	123,493,130	111,737,571	105,953,444

Izvor: Ministarstvo Zdravlja Kosova (2021)

4.4.Privatni Sektor

Privatni zdravstveni sektor čine privatne zdravstvene institucije, licencirane od Ministarstva Zdravlja za pružanje zdravstvenih usluga, u skladu sa Zakonom o Zdravstvu i podzakonskim aktima koji regulišu ovu oblast.

Usluge koje se pruže u privatnom sektoru su bolničko-dnevne i stacionarne usluge, ambulantne specijalističke usluge, stomatološke usluge, estetske usluge, laboratorijska i slikovna dijagnostika, ambulantna i bolnička rehabilitaciona fizioterapija itd.

Tabela 2. Troškovi zdravstva iz džepa građana podeljeni u potkategorije, 2019

Usluga/rashod	Iznos
Lekovi	114,256,224
Farmaceutski proizvodi osim lekova	44,407

Medicinska oprema i ostala pomoćna sredstva	27,153
Ambulantne javne zdravstvene usluge	2,589,948
Ambulantne privatne zdravstvene usluge	15,692,879
Javne stomatološke usluge	1,502,675
Privatne stomatološke usluge	5,692,124
Medicinski testovi, laboratorija, javna radioskopija (Rentgen)	2,096,830
Medicinski testovi, laboratorija, privatna radioskopija (Rentgen)	7,816,450
Javne bolničke usluge	1,329,968
Privatne bolničke usluge	5,095,875
Zdravstvene usluge van zemlje	11,078,844
Smeštaj, ishrana, ambulantni prevoz van zemlje	1,358,414
Tradicionalna medicina	
Ostale medicinske usluge	53,821
Ukupno	168,635,610

Izvor: Ministarstvo Zdravlja Kosova (2021)

Gornja tabela pokazuje da većina (privatnih) zdravstvenih troškova iz džepa ide na lekove (preko 114 miliona Evra) kao i na ambulantne privatne zdravstvene usluge (skoro 16 miliona Evra). Treća kategorija sa najvećim izdacima su zdravstvene usluge u inostranstvu sa preko 11 miliona Evra.

4.5. Usluge zdravstvenog Turizma i njihov uticaj na ekonomiju

Medicinski turizam je nedavno postao jedna od industrija koje se brzo razvije na globalnom nivou sa rastom od 25% godišnje u vrednosti od preko 200 milijardi Evra. Severna Amerika, Azija i Evropa imaju najznačajniji udeo ove vrednosti. Prema *The Medical Tourism Market – Global Industry Analysis Report*, predviđeno do 2027. godine biće vrednost od 272,70 milijardi Američkih Dolara. Kosovo ima jak potencijal za razvoj industrije medicinskog turizma kao integralnog i suštinskog dela cele turističke industrije na Kosovu. Potrebna je fundamentalna reforma zdravstvene nege koja unapređuje zastarelu infrastrukturu sa niskim kvalitetom usluga, uključujući smeštaj i prateće ugostiteljske i rekreativne objekte. Zdravstveni turizam nije konkurentan na ovom izuzetno zahtevnom tržištu.

Kosovo je mala otvorena ekonomija sa ograničenom ali rastućom produktivnom bazom. Sektor usluga je najveći segment Kosovske ekonomije i njegova pokretačka snaga, koja doprinosi velikim

delom dodatoj vrednosti, zapošljavanju i domaćoj trgovini. Uslužne aktivnosti čine 70 procenata Bruto Domaćeg Proizvoda (BDP) u 2020. godini po osnovnim cenama i zapošljavanja oko 85 procenata ukupne radne snage na Kosovu (KAS, 2020). Trgovina na veliko i malo, nekretnine, transport i skladištenje i finansijska usluge su najveći uslužni sektori u ekonomiji¹. Industrija učestvuje sa 26,4% BDP-a, pri čemu najveći doprinos imaju sektor proizvodnje i građevinarstva (odnosno 11,7% i 8,5% BDP-a). Doprinos poljoprivrede, šumarstva i ribarstva na Kosovski BDP-u značajno je pao tokom prošle decenije, sa 15% u 2008. na 6,9% u 2020. godini, iako i dalje čini značajan udeo u zapošljavanju.

Zdravstveni turizam je instrument za promovisanje ekonomskog blagostanja. Mnogi narodi i turističke destinacije postigle su uspeh brzim povećanjem broja posetilaca. Pozitivan uticaj razvoja turizma je očigledan kada se uzme u obzir značajno povećanje broja radnih mesta i prihoda putem razmene stranih valuta. Štaviše, zdravstveni turizam pozitivno utiče na BDP Kosova, povećava potrošnju, direktno je povezan sa poljoprivrednim proizvodima i proizvodnjom kako bi povećao svoje proizvodne kapacitete da bih zadovoljio turističke potrebe, povećava zaposlenost i promoviše zemlju na međunarodnom nivou sa svojim potencijalnim turističkim atrakcijama i destinacijama.

Što je još važnije, fokusiranje na privlačenje Kosovske Dijaspore bih generisalo veće prihode u zemlji kombinovanjem nekoliko usluga: stomatološka putovanja i putovanja, termalne banje i turističke destinacije, turizam i vođenje obilazaka i destinacije putovanja sa nacionalnom hranom.

Zdravstveni turizam zahvaljujući velikom doprinosu Dijaspore i posetama u zemlji može da obezbedi veoma visok profit uz umerene investicije, omogućavajući niz pozitivnih doprinosa ekonomiji Kosova. Sam sektor turizma, gde postoji žestoka konkurencija, garantuje raznolikost za turizam. U tom cilju, zahvaljujući potražnji turista i doprinosu samog sektora, počeli su da se pojavljuju novi vidovi alternativnog turizma, pri čemu je posebno vredno pomenuti kulturni turizam, izlete i pešačenje u zajedničkoj saradnji sa HORECA-om i zdravstvenim uslugama. Ovaj drugi je vrsta turizma koji je nastao spajanjem turističkih usluga sa zdravstvenim i tokom godina beleži postepeni porast. Ukratko, zdravstveni turizam se definiše kao putovanje iz jedne zemlje porekla u drugu radi lečenja i ponovo povratiti prethodno zdravlja.

Prema podacima CBK (2021), sektor putovanja i turizma na Kosovu u pogledu trgovine uslugama je najviši među ostalim sektorima. U 2021. godini izvoz usluga za ovaj sektor iznosio je 1,48 milijardi Evra. Ovaj iznos uključuje uplate koje obavljaju posetioци na Kosovu koji kupuju svojim stranim bankarskim karticama usluge koje se odnose na putovanja i turizam.

Podaci prikazani u tabelama pokazuju mogućnost za razvoj napredovanja 20 destinacija da bih se sprovele za razvoj koje bi obrađivale zimsko-sportski turizam u turističkim regionima Albanskih Alpa i Šar Planine. Međutim, i ostali regioni imaju dovoljno uslova za unapređenje turističkih zona sa temama specifičnim za njihove zone. Selo "Šaljina Bajgora" ima potencijal da privuče

¹ ASK – Agencija za Statistiku Kosovo (2021).

specifične vrste turizma. Pored toga, izvori termalne vode stvaraju mogućnost za unapređenje turizma u centrima za lečenje.

Tabela 3. Turistički centri za skijanje u Albanskim Alpima

Glavne Turističke Destinacije Planina	Ukupan Kapacitet Centara
Rusolia Vrh	40000
Kurvala Vrh	22000
Beleg Planina	15000
Koprivnik	11000
Rosa Zogut	10000
Strelc	8000
Hala	7000
Lećinat Vrh	5000
Mokna Vrh	4000
Ukupno	129000

Izvor: MŽSPPI, Kosovo

Tabela 4. Skijaški centri na Šar Planini

Glavni Skijaški Centri Centara	Ukupan Kapacitet
Bistrica, Prevala	27000
Brezovica	15000
Brod	14000
Radeša	10000
Lubinje	9000
Brodosavc	9000
Restelica	9000
Štrpce	8000
Ošljak	6000
Kara Nikola	6000
Ukupno	113000

Izvor: MŽSPPI, Kosovo

Tabela 5. Kulturno Nasleđe na Kosovu

Kulturno Nasleđe	Broj
Arheološko Nasleđe	400
Arhitektonsko Nasleđe	821
Arhitektonske Zaštićene Zone	200
Jedinstvene Zone	44
UNESCO Zaštićene Znamenitosti	4

Izvor: MŽSPPI, Kosovo

Tabela 6. Prirodno Nasleđe, Turističke Atraksije

Prirodno Nasleđe	Iznos
Klisura (vrh)	5
Planinski Vrhovi (vrh)	10
Pećine	6
Okvirne Reke	8
Veštačka Jezera (najveća)	4
Izvori Termičke Vode	9

Izvor: MŽSPPI, Kosovo

Prema Agencije za Statistiku Kosovo, merenje broja posetilaca i njihovih noćenja za domaće i strane posetioce iznosilo je oko 490.401. Posmatrajući trend pre Covid-19, broj se značajno povećao, stoga ostaje još puno toga da se uradi kako bi se privukli više posetilaca.

Broj posetilaca i njihovih noćenja (domaćih i stranih) prema regionu po regionu, godini i posetiocima/noći

	2015	2016	2017	2018	2019
	Noći	Noći	Noći	Noći	Noći
Đakovica	5224	27661	23518	21388	13423
Gnjilane	2142	10852	8827	12806	10789
Mitrovica	2434	8157	10896	15473	16744
Peć	33857	103150	114018	130954	149803
Prizren	21396	63143	63466	71803	68393
Priština	130269	169237	162954	183843	213700
Uroševac	6719	17869	13789	19036	17549
Ukupno	202041	400068	397469	476446	490401

Izvor: Agencija za Statistiku Kosovo

Međutim, zdravstveni turizam ne treba biti procenjen samo kao zdravstvena usluga ili samo kao turistička usluga. Skup turističkih usluga, koje ljudima nude zdraviji način života, može se obraditi u kontekstu zdravstvenog turizma. Neki konkretni primeri za to su „medicinski turizam“, koji sumira hirurške intervencije ili druge medicinske i stomatološke tretmane u privatnim bolnicama i klinikama; „termalni turizam“, koji nudi opuštanje i psihofizičko opuštanje u termalnim kompleksima (Majka Naile, Klokot Banja, Pećka Banja, itd.); kao i „turizam za stara lica i osobe sa invaliditetom“, čime se stvara mogućnost učešća u raznim društvenim aktivnostima i dugoročnog smeštaja u hotelima ili rehabilitacionim centrima. Sve ovo zajedno može se proceniti kao zdravstveni turizam.

Zaključno, zdravstveni turizam, vrsta alternativnog turizma koji nastaje kombinovanjem turističkih usluga sa zdravstvenim, značajno doprinosi razvoju oba sektora. Povećanjem investicija i zaposlenosti ne samo u sektoru turizma, već i u zdravstvenom sektoru, zdravstveni turizam obezbeđuje veći ekonomski rast. Prihodi koji ulaze u zemlju zahvaljujući strancima koji imaju koristi od visokog kvaliteta i povoljnih cena zdravstvenog turizma Kosova, značajno povećavaju nivo blagostanja građana. Vlada Kosova sa Ministarstvom Zdravlja treba više da se fokusira na omogućavanje boljeg poslovnog okruženja i privlačenje neophodnih investicija u ovoj oblasti. Uložene investicije i one koje će biti realizovane u ovom kontekstu, imaće uticaj na smanjenje nezaposlenosti i podizanje nivoa ekonomskog razvoja i blagostanja građana Kosova.

5. Zdravstvene Usluge koje se Pružaju u Farmaceutskom, Stomatološkom i Estetskom Sektoru

5.1. Farmaceutske, Stomatološke i Estetske Usluge na Kosovu

5.1.1. Farmaceutski Sektor

Farmaceutski sektor prolazi kroz tri velike pravne reforme i politike da bih povećao svoju konkurentnost i transparentnost. Ove reforme su deo nacionalnog projekta za unapređenje nerazvijenog i nedovoljno regulisanog farmaceutskog tržišta, što bi zauzvrat podstaklo povećanu potrošnju u zdravstvenom i farmaceutskom sektoru.

Ove reforme uključuju regulisanje cena farmaceutskih proizvoda, obavezno zdravstveno osiguranje i funkcionalizaciju fonda zdravstvenog osiguranja, kao i kompletiranje i funkcionalizaciju sveobuhvatnog zdravstvenog informacionog sistema.

Prva reforma se odnosi na regulisanje cena farmaceutskih proizvoda, kao preduslova sprovođenja fonda zdravstvenog osiguranja, i kao kontrolnog mehanizma za tenderske procedure za kupovinu farmaceutskih proizvoda u smislu povećanog javnog finansiranja.

Predloženi zakonski okvir zahteva minimalnu intervenciju i nalaže poređenje između predloga cena nosilaca odobrenja za stavljanje u promet i poređenje tih predloga cena sa prosečnim cenama u Crnoj Gori, Albaniji, Severnoj Makedoniji i Hrvatskoj (poznatim zajedno kao „Korpa Referentnih Zemalja”).

Konačna cena bi bila određena na osnovu najniže unutrašnjeg predloga ili ponude u Korpi Referentnih Zemalja. Nadamo se da će ova reforma doneti transparentnost i povećati konkurentnost, na osnovu očekivanog povećanja potražnje i prilično nedovoljno regulisanog tržišta.

Farmaceutski sektor koji pravilno funkcioniše može da napravi veliku razliku u kvalitetu života ljudi i ima značajan ekonomski efekat. Kosovska Agencija za Lekove (KAL), u kombinaciji sa Carinom Kosova carinom, kontroliše uvoz farmaceutskih proizvoda i medicinskih sredstva. Za uvoz ovih proizvoda potrebna je važeća uvozna dozvola. Međutim, pre dobijanja uvozne dozvole, kompanije treba da dobiju dozvolu za tržište. Ovlašćenje za tržište i uvoz farmaceutskih proizvoda i medicinskih sredstava regulisano je Zakonom o Medicinskim Proizvodima i Opremi, Br. 04/L-190 i drugim relevantnim zakonskim normama. Kosovska Agencija za Lekove (KAL) je odgovorna za zaštitu zdravlja ljudi obezbeđivanjem kvalitetnih i garantovanih medicinskih proizvoda i opreme, kao i usluga u vezi sa medicinskim proizvodima i uređajima putem licenciranja profesionalnih kompanija i pojedinaca.

Prema Zakonu o Medicinskim Proizvodima i Opremi na Kosovu aktivnosti su definisane kao na sledećem:

- Proizvođača lekova,

- Proizvođača Medicinskih Opremi,
- Uvozniciima proizvoda i/ili medicinskih sredstava,
- Distributera proizvoda i/ili medicinskih sredstava, i
- Maloprodajne apoteke.

Druga važna kategorija koja treba da bude jasno definisana je pitanje kozmetičkih proizvoda. Uprkos činjenici da postoje opšte norme o regulisanju proizvodnje i tržišta kozmetičkih proizvoda, nacionalne politike i dalje treba da se izmene u skladu sa naprednim standardima. Uredba EU-a o Kozmetici² uključuje skup strogih pravila za obeležavanje kozmetičkih proizvoda, koja treba da budu prisutna na ambalaži proizvoda, pakovanju ili, ako nije moguće s obzirom na prostorna ograničenja, u priloženom letku. Bez odgovarajućeg obeležavanja, proizvod neće biti dozvoljen na tržištu.

Farmaceutska Komora Kosova štiti i zastupa profesionalne interese svojih članova, obezbeđuje visoke standarde medicinskog etičkog kodeksa i deontologije, promovise i štiti delatnost zdravstvenih radnika u javnim zdravstvenim institucijama i privatnim, obezbeđuje kontinuirano stručno obrazovanje u saradnji sa relevantnim obrazovnim institucijama i strukovne organizacije u cilju pružanja što kvalitetnijih farmaceutskih usluga i ostalih usluga u vezi sa zdravstvenom negom.³

Zakonodavstvo

Zakonodavstvo koje reguliše organizaciju i funkcionisanje farmaceutskog sektora čine primarno zakonodavstvo (zakoni) i sporedno zakonodavstvo (podzakonski akti). Zakonodavstvo Kosova je generalno nacrtan u duhu Evropskih integracija uključujući i zakonodavstvo u zdravstvenom sektoru.

Nakon pažljivog analiziranja farmaceutskog sektora na Kosovu i na osnovu podataka informacija dobijenih od kompanija, glavna pitanja identifikovana u sektoru farmacije su sledeći: Usvajanje zakona o cenama lekova je jedna od glavnih preporuka za farmaceutski sektor. Takav zakon ima za cilj da smanji gubitke građana⁴ i smanjio bi mogućnost za neformalnu trgovinu lekovima. Zakon o lekovima će stvoriti referentni sistem cena - Ovaj sistem bi omogućio da se uporede domaće cene sa cenama nekoliko odabranih zemalja i da se farmaceutskim distributerima nametne gornja granica cena. Stvaranjem ovakvog sistema izbegava se zloupotreba zdravstvenog sistema,

² Vidi Uredbu (ES) Br. 1223/2009 Evropskog Parlamenta i Saveta od 30. novembra 2009. o kozmetičkim proizvodima (Tekst od značaja za EEA)

³ Vidi Član 2 Zakona Br. 04/L-150 o Komorama Zdravstvenih Stručnjaka; vidi takođe Član 2 Statuta Farmaceutske Komore Kosova

⁴ Prema Farmaceutske Komore Kosova, predviđa se da će gubici građana biti oko 10 miliona Evra

poput povećanja cena bez obrazloženja. Takođe, može da reguliše marže farmaceutskih distributera.

Smanjenje broja apoteka i određivanje potrebnog broja stručnog farmaceutskog osoblja⁵ i je još jedna važna preporuka koju treba definisati zakonom.

Zakon o nabavkama - Ako se cilja na kvalitetan zdravstveni sistem, najniža cena nije uvek rešenje, stoga je potrebno izmeniti i zakon o Javnim Nabavkama. Zdravstveni radnici će biti više uključeni u izbor pravih rešenja, a ne službenici za nabavke. Ova prava rešenja se ponekad mogu razlikovati od najniže cene i zdravstveni radnici će imati pravo da ih izaberu ako je obrazloženo u korist pacijenata.

Infrastruktura zdravstvenih podataka je fragmentirana, nedovoljna - Uspostavljanje registra je ključ za razumevanje tokova raka i obezbeđivanje kontinuirane nege za pacijente. Uspostavljanje i ojačanje zdravstvenog informacionog sistema i Nacionalnog Registra za Rak omogućiće bolje planiranje; praćenje i razumevanje dobijene vrednosti u smislu ukupnog preživljavanja, upravljanja neželjenim događajima; pružene usluge. Takođe će postaviti osnovu za budućnost zdravstvene nege i pripremi zdravstveni sistem Kosova da se individualizuje prema potrebama pacijenata, potroši 13 tamo gde je potrebno i kontroliše usluge i troškove. Ministarstvo Zdravlja izdvaja godišnji budžet za lečenje pacijenata van Kosova, koji iznosi oko 6 miliona Evra. Međutim, u 2019. potrošili su 10 miliona Evra uglavnom za pedijatrijske, ortopedske i oftamološke pacijente za tretmane van Kosova.

Ograničeni pristup Dijagnozi i Lečenju – Investiranje u dijagnostiku i pristup lečenju omogućiće pacijentima na Kosovu da dobiju više usluga u zemlji i učiniće zdravstveni sistem održivim. Nedovoljni resursi za genetsko sekvenciranje i personalizacije nege raka. Investiranje u ovu oblast omogućiće da se pravi pacijent leči pravom intervencijom, što će omogućiti adekvatan i isplativ tretman sa jedne strane; i efikasnije je i osetljivije od jednog testiranja koje se danas pruža.

5.1.2. Stomatološke Usluge

Stomatološke usluge na Kosovu pružaju se u javnim, privatnim i javno-privatnim zdravstvenim institucijama. Stomatološka zdravstvena nega se pruža na nivou: države, opštine, poslodavca, pojedinačno i na nivou stručne usluge.

Ministarstvo Zdravlja uređuje, nadgleda i kontroliše sprovođenje stomatološke zdravstvene nege u institucijama: javnim, privatnim i javno-privatnim, na sva tri nivoa zdravstvene nege.

Stomatološka zdravstvena nega građana je u tri (3) nivoa organizovanja u okviru jedinstvenog sistema pruža se samo u licenciranim zdravstvenim institucijama, u skladu sa Zakonom Br. 04/L-125 i pratećim podzakonskim aktima.

⁵ Beleška: Takav primer postoji i u Belgiji.

Privatna delatnost u stomatološkom sektoru je regulisana Zakonom Br. 04/L-125, a realizuje se na osnovu principa potpune ravnopravnosti sa javnim zdravstvenim sektorom, osim ako je drugačije određeno važećim zakonima. Važno je pomenuti da je osnovni pravni osnov iz koga proizilazi regulisanje zdravstvene delatnosti u oblasti stomatologije Zakon o Zdravstvu.⁶

Ovaj zakon ima za cilj uspostavljanje pravnih osnova za zaštitu i poboljšanje zdravlja građana Republike Kosovo putem promocije zdravlja, preventivne aktivnosti i pružanje sveobuhvatnih i kvalitetnih zdravstvenih usluga.

Stomatološka Komora Kosova je nezavisna organizacija koja štiti i zastupa stručne interese svojih članova, obezbeđuje visoke standarde etičkog kodeksa i medicinske etike, promoviše i štiti delatnost zdravstvenih stručnjaka u javnim i privatnim zdravstvenim institucijama, obezbeđuje kontinuirano profesionalno obrazovanje u cilju pružanja kvalitetnijih zdravstvenih usluga i ostalih usluga koje se bave zdravstvenom negom.⁷

Kao profesionalni mehanizam, Stomatološka Komora Kosova ima niz preporuka o tome kako se privatni sistem stomatološke prakse na Kosovu može reformisati i takođe poboljšati. Preporuke koje stižu iz stomatološke komore u skladu su sa standardima koji su postignuti u razvijenim privredama, uključujući i one iz zemalja članica Evropske Unije.

S tim u vezi, Stomatološka Komora ima sledeće preporuke, kao preporuke koje proizlaze iz stomatološkog sektora na Kosovu:

Neophodno je da se proces licenciranja, koji je trenutno u nadležnosti Ministarstva Zdravlja, kao odgovornost i nadležnost prenese na Stomatološku Komoru Kosova. Trenutno takav proces je sproveden iz Ministarstva Zdravlja, međutim, da bi se imalo bolje organizovaniji i kompetentniji proces, takvu odgovornost treba preneti na Stomatološku Komoru Kosova. Takav primer je i u zemljama regiona i zemljama Evropske Unije.

Gotovo je najpotrebnije da se omogući komplementarnost rada javnih stomatoloških institucija od onih privatnih. Ovo je neophodnost zasnovana na dva faktora: kao prvo, je potreba koja se često javlja u javnim stomatološkim institucijama za takvom stručnošću, i kao drugo je očiglednije da je privatni sektor stomatološke usluge uopšte dostigao nivo razvoja koji u smislu kvalitetom konkurentan je ne samo zemljama u regionu već i šire.

5.1.3. Estetske Usluge

U današnje vreme *wellness (spa)* turizam postaje sve važniji i profitabilniji aspekt turizma. Svetski trendovi na turističkim tržištima predviđaju dalji rast *wellness (spa)* turizma, uglavnom zbog promena u načinu života (globalizacije, manje slobodnog vremena, više stresa, itd.).

⁶ Vidi, Zakon Br. 04/L-125 o Zdravstvu.

⁷ Vidi Član 2 Zakona Br. 04/L-150 o Komorama Zdravstvenih Stručnjaka; vidi takođe Član 2 Statut Stomatološke Komore Kosova

Prema istraživanju *Global Wellness Institute*, globalna wellness industrija se povećala za 12,8% od 2015-2017, sa tržišta od 3,7 biliona Dolara na 4,2 triliona Dolara. Da to prevedemo u ekonomski kontekst, od 2015-2017, wellness ekonomija se povećala 6,4% godišnje, skoro dvostruko brže od globalnog ekonomskog rasta (3,6%). Izdaci za wellness (4,2 biliona Dolara) sada čine više od polovine ukupnih globalnih zdravstvenih troškova (7,3 biliona Dolara). I wellness industrija predstavlja 5,3% globalne ekonomske proizvodnje. Evropa je vodeći svetski region kada je u pitanju wellness turizam, prema sledećim brojevima: 291,8 miliona Evropljana putuje godišnje i potroše oko 210,8 milijardi Američkih Dolara (Uvid, 2019)⁸

Jedan od najvažnijih izazova za wellness turizam na Kosovu je problem registracije i evidencije pružalaca usluga u zdravstvenom turizmu. Nedostaju adekvatni normativni akti koji regulišu estetske usluge u turizmu, koji bi omogućili da se zdravstvo, turizam i ugostiteljstvo sprovedu pod jednim krovom. Ostali izazovi su definisanje uslova za organizovanje ponude estetskog i wellness turizma i uslova za subjekte koji pružaju usluge u wellness turizmu (sertifikati, licence), kao i sprovođenje međunarodnih standarda kvaliteta i medicinskih sertifikata po ugledu na inostranu praksu.

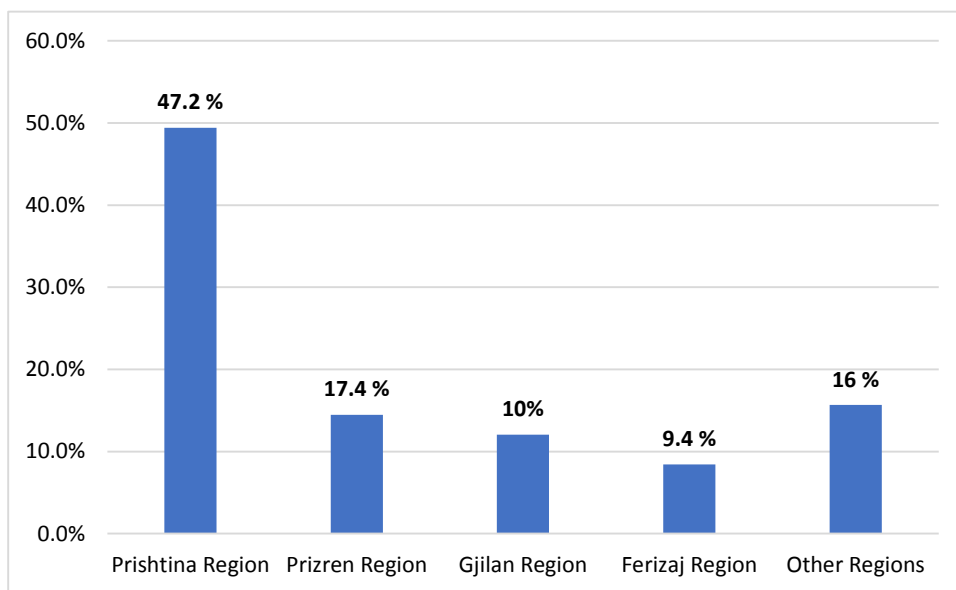
Ministarstvo Zdravlja zajedno sa Ministarstvom Industrije, Preduzetništva i Trgovine treba da rade zajedno na izradi Akcionog Plana za razvoj zdravstvenog turizma. Ovaj akcioni plan treba da ima za cilj uspostavljanje minimalnih standarda za estetske centre, wellness centre, zdravstvene centre, centre zdravstvenog turizma, uključujući standarde za objekte, opremu, bezbednost, kvalitet usluga i ekološki prihvatljivo „zeleno“ trgovanje. Štaviše, Kosovske zdravstvene destinacije će se, tamo gde je to prikladno, strateški povezati i umrežiti sa međunarodno priznatim i uspostavljenim pružaocima usluga u zdravstvenom turizmu u zemljama kao što su iz našeg takmičarskog kruga (Albanija, Crna Gora, Severna Makedonija ili čak iz naše dijaspore Nemačka, Švajcarska, Austrija, itd).

⁸ Beleška: Kao referenca se uzima period pre pandemije, jer je pojava COVID-a već ograničila slobodno kretanje.

6. Glavni Nalazi Anketiranja

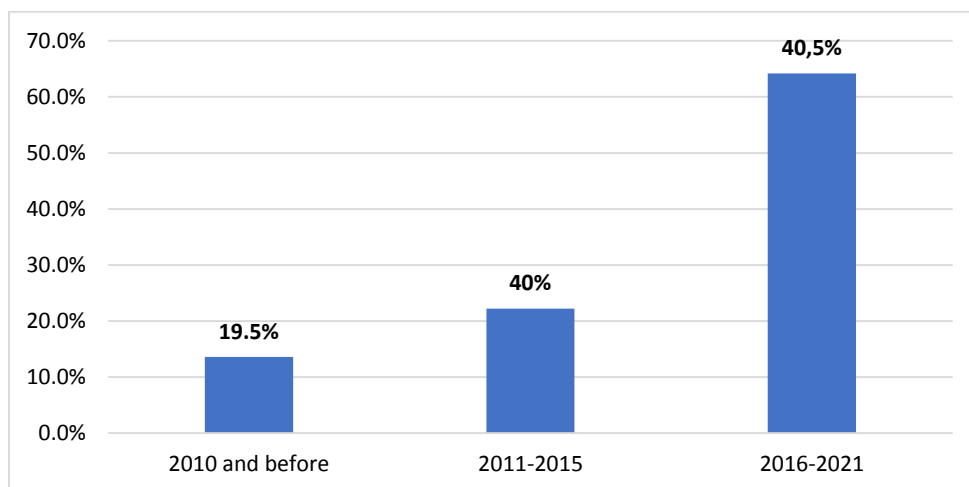
Ovaj deo predstavlja glavne nalaze prikupljene iz ankete sprovedene sa kompanijama za farmaceutske, stomatološke i estetske usluge na Kosovu. Od više od 400 kompanija (farmaceutskih, stomatoloških i estetskih) koje je kontaktirao anketna ekipa, samo 130 su popunili upitnik. Oko polovine anketiranih kompanija nalazi se u regionu Prištine, 17,4 odsto u regionu Prizrena, i 10,0 odsto u regionu Gnjilana, 9,4 odsto u regionu Uroševca, ostatak se nalazi u ostalim regionima Kosova (vidi Sliku 7).

Slika 7: Farmaceutske, stomatološke i estetske lokacije, po regionima Kosova (u %)

Većina anketiranih kompanija (40,5 procenata) uspostavljena su između 2016. i 2021. godine, 40% procenata između 2011. i 2015. i 19,5 procenata u 2010. godini ili ranije (vidi Sliku 10)

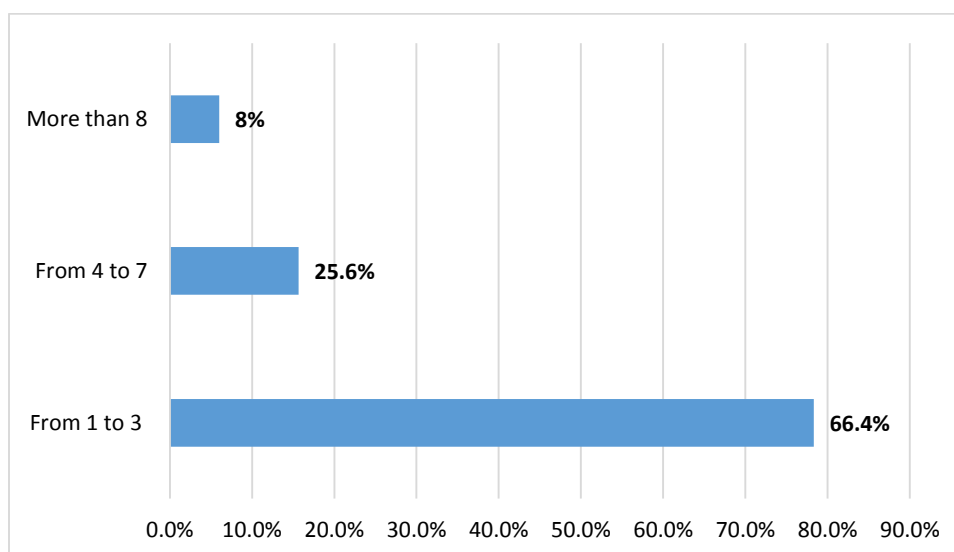
Slika 8: Farmaceutskih, stomatoloških i estetskih, po periodu uspostavljanja (u %)

[Napomena Prevodioca: Tekst unutar gornjih slika se ne može uređivati]

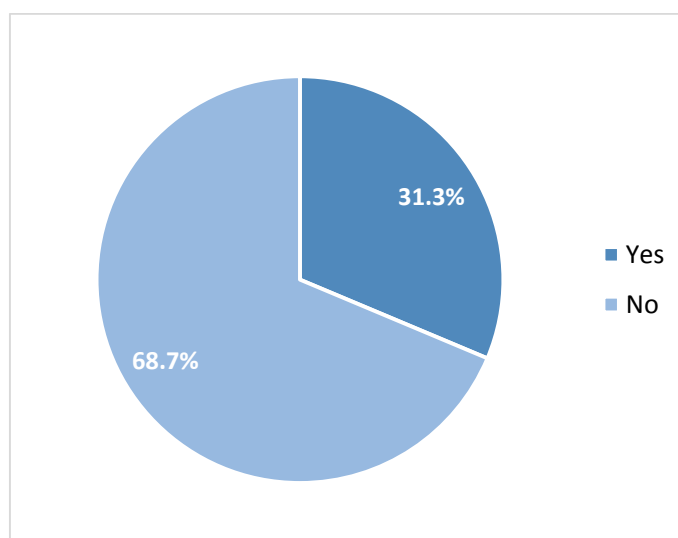
Rezultati ankete o zaposlenosti pokazuju da 66,4 odsto anketiranih kompanija ima od jedne do četiri zaposlene osobe, 25,6 odsto od četiri do sedam, a samo 8 odsto više od osam zaposlenih (vidi Sliku 9). Ova cifra odgovara onoj generisanoj iz administrativnih izvora (vidi Odeljak 4). Skoro polovina anketiranih kompanija su sa jednim osobljem; najveća anketirana kompanija zapošljava najviše deset lica.

Slika 9: Podela zaposlenosti, u %

Na pitanje da li imaju saradnju sa međunarodnim saradnicima u pružanju svojih usluga, skoro trećina anketiranih kompanija odgovorilo je pozitivno (vidi Sliku 10).

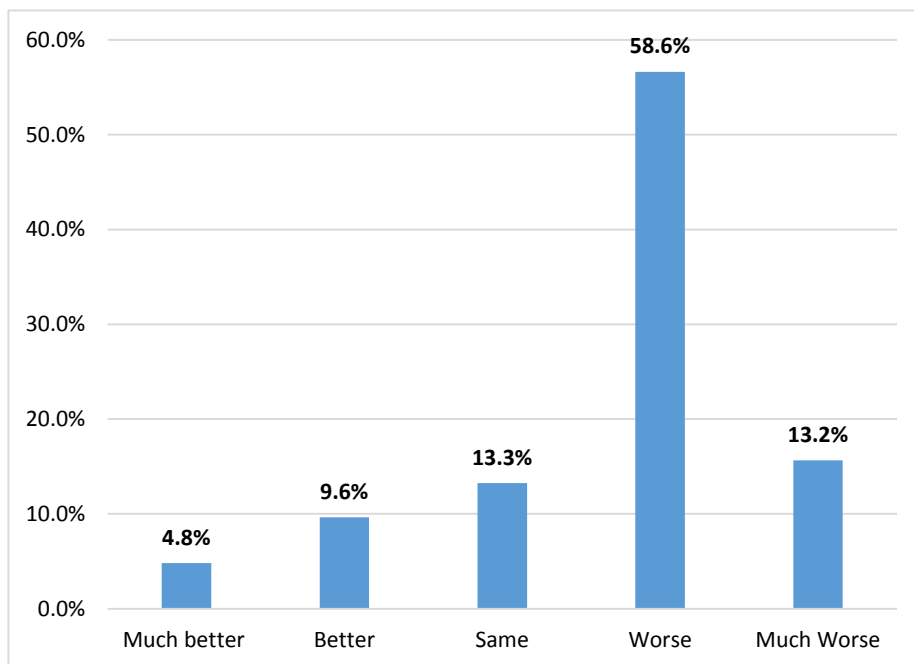
Slika 10: Saradnja sa međunarodnim saradnicima u pružanju usluga (u %)

[Napomena Prevodioca: Tekst unutar gornjih slika se ne može uređivati]

Što se tiče nivoa konkurentnosti sektora na Kosovu u poređenju sa EU, većina anketiranih kompanija (58,6 odsto) smatra da će da bude „lošije“, a 13,2 odsto „mnogo lošije“. S druge strane, 14,5 odsto kompanija smatra da je „bolje“ ili „mnogo bolje“, dok ostali smatraju da nema razlike (vidi Sliku 11).

Slika 11: Uočeni nivo konkurentnosti sektora u poređenju sa EU (u %)

[Napomena Prevodioca: Tekst unutar gornje slike se ne može uređivati]

U vezi rangiranja prepreka, većina anketiranih kompanija (3,88%) smatra da je to nelojalna konkurencija, nedostatak kvalifikovanog kadra 3,38%, teškoće u dobijanju finansiranja izvoznih usluga 3,23%, visoki porezi 3,01%, prekomerni domaće regulatorno teret 2,80%, članstva u odgovarajućim profesionalnim udruženjima 2,53%, rigorozni zahtevi za licenciranje koje kompanije smatraju se 2,29.

Od kompanija je takođe zahtevano da navedu i razrade tri intervencije koje bi unapredile njihov sektor usluga. Slede glavne predložene intervencije. Imajte na umu da u ovom slučaju redosled ne odražava nivo važnosti.

- Smanjenje administrativnih prepreka (administrativne prepreke u vezi sa licenciranjem i sistemom dozvola);
- Poboljšati pravnu i regulatornu infrastrukturu u oblasti farmacije, stomatologije i estetike;
- Obezbediti bolje obrazovanje u oblasti medicine (farmaceutske, stomatologije);
- Strožiju podelu dužnosti i odgovornosti između stručnih komora i javnih (državnih) institucija;

- Podržati razvoj veza između sva tri sektora (farmaceutske, stomatologije i estetske usluge).

Od anketiranih kompanija je zahtevano da navedu glavne barijere koje ih sprečavaju da svoje usluge prodaju u inostranstvu ili povećaju prodaju kod stranih klijenata. Ograničeno licenciranje koje zahtevaju strane jurisdikcije, nedostatak liberalizacije viza, jezik, teškoće u pronalaženju klijenata i odsustvo poslovnih veza su najčešće navedene barijere u ovom pogledu.

Na kraju, od kompanija je zahtevano da navedu glavne politike potrebne za podršku kompanijama sektora u njihovim naporima da pruže usluge klijentima u inostranstvu. Ispod su navedeni najrelevantniji predlozi:

- Da obezbede obuku koja pokriva razlike između Kosovskog zakonodavstva i zakona na relevantnim stranim tržištima
- Da izgrade saradnju sa stranim udruženjima i olakšaju međusobno priznavanje
- Organizuju odgovarajuće sastanke i seminare koji pomažu domaćim pružaocima pravnih usluga da uspostave stalnu saradnju sa stranim poslovnim klijentima
- Da razviju bazu podataka pravnih veštaka sa njihovim portfoliom usluga
- Da angažovanju strane diplomatske misije za pružanje podrške u potrazi za stranim klijentima
- Da izgrade platformu koja pruža informacije o zahtevima tržišta za pravnim uslugama
- Da izgrade mreže sa ekspertima sa regiona i EU.

7. Zaključak i Preporuke

Dobro funkcionisanje i efikasne zdravstvene usluge je od posebnog značaja za postizanje stabilnog ekonomskog rasta. Zdravstvene usluge su dobile status javnog dobra razvojem medicinske tehnologije i razornim posledicama ratova. Tada je počeo proces komodifikacije zdravstvenih usluga. Transformacija zdravstvenih usluga u privatna dobra bez obzira na socijalna davanja je velika opasnost u okviru globalizacije i neo liberalne politike.

Pružanje kvalitetnih zdravstvenih usluga, opisuje suštinsku ulogu kvaliteta u pružanju zdravstvenih usluga. Sve je veće priznanje da se optimalna zdravstvena nega ne može pružiti jednostavnim obezbeđivanjem koegzistencije infrastrukture, medicinskog materijala i pružalaca zdravstvenih usluga. Pобоljšanje pružanja zdravstvene nege zahteva oprezno fokusiranje na kvalitet zdravstvenih usluga, što uključuje pružanje efikasne, bezbedne, nege usmerene na ljude koja je blagovremena, pravična, integrisana i efikasna. Kvalitet nege je stepen do kojeg zdravstvene usluge za pojedince i stanovništvo povećavaju verovatnoću željenih zdravstvenih ishoda i u skladu su sa trenutnim stručnim znanjem.

Da bi sektor zdravstvenih usluga dobro funkcionisao i služio svojoj svrsi, on takođe treba da ima uredbe koji stvaraju jednake uslove i promovišu pravičnu konkurenciju i inovacije u korist javnosti. Neproporcionalne uredbe mogu da budu opasne i ometati rast. Međutim, uspostavljanje prave regulatorne ravnoteže je neophodno za podsticanje rasta sektora.

Generalno, zakonodavstvo koje reguliše sektor zdravstvenih usluga ne predstavlja posebnu prepreku u odnosu na one koje se nalaze u Državama Članicama Evropske Unije u pogledu stranih državljana.

Međutim, neki aspekti kao što su procedure licenciranja, pojednostavljenje administrativnih procedura i slično treba da budu izmenjeni ili dopunjeni u nekim oblastima. Stoga, zdravstveni pravni okvir treba dodatno da se dopuni i uskladi sa zakonodavstvom EU-a; transparentnost i predvidljivost poslovne i pravne sigurnosti su osnovni preduslovi za održivo funkcionisanje farmaceutske industrije na Kosovu.

Eventualne izmene i dopune zakona o zdravstvu treba da budu praćene sa mogućnošću prenosa odgovornosti za licenciranje stomatologa sa Ministarstva Zdravlja na Stomatološku Komoru Kosova.

Od posebnog značaja je usvajanje zakona o cenama lekova, jer ovaj zakon ima za cilj smanjenje gubitaka građana⁹ i smanjio bih mogućnosti za neformalne trgovinske aktivnosti sa lekovima.

⁹ Prema Farmaceutskoj Komori Kosova, predviđa se da će gubici građana biti oko 10 miliona Evra

Kada je reč o estetskim uslugama, nedostaju adekvatna normativna akta koja striktno regulišu ovu vrstu usluga, stoga bi svaka izmena zakona o zdravstvu trebalo da predvidi izmene i u ovoj specifičnoj oblasti zdravstvenih usluga.

Izvršeno je anketiranje sa pružaocima zdravstvenih usluga da bih se dodatno obogatilo analiziranje.

Glavne preporuke ovog izveštaja su navedene u nastavku:

- Usvajanje zakona o cenama lekova. Takav zakon ima za cilj da smanji gubitke građana¹⁰ i smanjio bi mogućnosti za neformalnu trgovinu lekovima. Ovo će dovesti do sistema referentnih cena – Ovaj sistem bi omogućio da se uporede domaće cene sa cenama nekoliko odabranih zemalja i da se izabranim farmaceutskim distributerima nametnu gornju granicu cena. Stvaranjem ovakvog sistema izbegava se zloupotreba zdravstvenog sistema, poput neopravdanog povećanja cena. Takođe, može da reguliše marže farmaceutskih distributera.
- Smanjenje broja apoteka i određivanje potrebnog broja stručnog osoblja u apotekama je još jedna značajna preporuka koju treba definisati zakonom.
- Zakon o nabavkama – Ako se cilja kvalitetnom zdravstvenom sistemu, najniža cena nije uvek rešenje. Zdravstveni stručnjaci će biti više uključeni u izbor pravih rešenja, a ne službenici za nabavke. Ova prava rešenja se ponekad mogu razlikovati od najniže cene i zdravstveni stručnjaci će imati pravo da ih izaberu ako je to obrazloženo u korist pacijenata.
- Infrastruktura zdravstvenih podataka je fragmentirana, nedovoljna - Uspostavljanje registra je ključ za razumevanje tokova raka i obezbeđivanje kontinuirane nege za pacijente. Uspostavljanje i ojačanje zdravstvenog informacionog sistema i Nacionalnog Registra za Rak omogućiće bolje planiranje; praćenje i razumevanje dobijene vrednosti u smislu ukupnog preživljavanja, upravljanja neželjenim događajima; pružene usluge.
- Proces licenciranja stomatologa koji je trenutno u nadležnosti Ministarstva Zdravlja, treba se preneti kao odgovornost i nadležnost na Stomatološku Komoru Kosova. Takav primer je i u zemljama regiona i zemljama Evropske Unije.
- Adekvatna regulacija estetskih zdravstvenih usluga. To bi trebalo se uraditi ili izmenom zakona o zdravstvu ili donošenjem posebnog zakona koji će dalje regulisati ovu kategoriju zdravstvenih usluga.
- Redovno treba organizovati sastanke i seminare koji pomažu domaćim zdravstvenim pružaocima usluga da uspostave stalnu saradnju sa stranim poslovnim klijentima.
- Treba angažovati strane diplomatske misije da pružaju podršku pružaocima zdravstvenih usluga u potrazi za stranim klijentima.
- Treba razviti platformu koja pruža informacije o dinamici tržišne potražnje za zdravstvenim uslugama.

¹⁰ Prema Farmaceutskoj Komori Kosova, predviđa se da će gubici građana biti oko 10 miliona Evra

8. Prilozi

Prilog 1: Spisak intervjuisanih zainteresovanih strana

Naziv Institucije	Kontakt Osoba	Raspored Sastanaka
Ministarstvo Zdravlja	Rifat Latifi, Ministar Kujtim Salihu, Šef Kabineta Ministra Zdravlja	<i>24 februar 2022</i>
Farmaceutska Komora Kosova	Arianit Jakupi, Direktor	<i>14 mart 2022</i>
Stomatološka Komora Kosova	Blerim Kamberi, Direktor	<i>18 april 2022</i>
Lekarska Komora Kosova	Betime Baftiu, Pravni Savetnik	<i>19 april 2022</i>

Prilozi

Prilog 2: Upitnik

A. Opšte informacije

1. Naziv kompanije: _____
2. Ime vlasnika: _____
3. Opština: _____
4. Vrsta poslovanja/kompanije [*Pravni status*]:
 - a. Individualan Biznis
 - b. Generalno Partnerstvo
 - c. Ograničeno Partnerstvo
 - d. Društvo sa Ograničenom Odgovornošću
 - e. Akcionarsko Društvo
5. Status osobe koja popunjava upitnik:
 - a. Vlasnik
 - b. Menadžer
 - c. Oboje
 - d. Ostalo, molim vas navedite: _____
6. Godina osnivanja: _____
7. Molimo izaberite glavne usluge koje pruža vaša kompanija. [*Beleška: Može više odgovora!*]
 - a. Farmaceutska
 - b. Stomatološka
 - c. Estetska
 - d. Ostalo, molim vas navedite: _____

B. Uopšta Struktura i Učinak

8. Vlasništvo u vašoj kompaniji je:
 - a. Samo Domaća
 - b. Samo Strana
 - c. Mešana

9. Koliko zaposlenih (uključujući i vas) ima vaša kompanija? Molimo vas unesite broj:

10. Da li imate bilo kakvu saradnju sa međunarodnim saradnicima u pružanju vaših usluga?

- a. Da
- b. Ne

11. Kako biste uporedili nivo konkurentnosti (cena i kvalitet) zdravstvenih usluga na Kosovu sa sličnim uslugama koje se pružaju u EU?

- a. Mnogo bolje
- b. Bolje
- c. Slično
- d. Loše
- e. Mnogo Lošije

12. Koliko zaposlenih (uključujući i vas) ima vaša kompanija?

- a. Pojedinačni klijenti (*ako je primenljivo*): _____
- b. Poslovni klijenti (*ako je primenljivo*): _____
- c. Ostali klijenti (*ako je primenljivo*): _____

13. Možete li da navedete do tri JAČINA koje karakterišu sektor zdravstvenih usluga na Kosovu?

- a. _____
- b. _____
- c. _____

14. Možete li da navedete do tri SLABOSTI koje karakterišu sektor zdravstvenih usluga na Kosovu?

- a. _____
- b. _____
- c. _____

15. Kako biste procenili sledeće na brojni sistem od 1 do 5, gde 1 – uopšte nije prepreka, 5 – velika prepreka?

1. Prekomerno domaće	1	2	3	4	5
2. Rigorozni zahtevi za licenciranje	1	2	3	4	5
4. Nivo poreza	1	2	3	4	5
5. Poteškoće u dobijanju finansiranja za pružanje međunarodnih usluga	1	2	3	4	5

6. Nedostatak kvalifikovanog pravnog osoblja	1	2	3	4	5
8. Članarine u odgovarajućim stručnim udruženjima	1	2	3	4	5
Ostalo (specifikujte):	1	2	3	4	5

16. Navedite i razradite tri intervencije koje bi unapredile zdravstvene usluge na Kosovu:

- a. _____
- b. _____
- c. _____

C. Trgovina (Izvoz Zdravstvenih Usluga)

17. Da li vaša kompanija ima klijente u inostranstvu?

- a. Da, navedite broj _____
- b. Ne

18. [[Samo za kompanije sa klijentima u inostranstvu] *Kako vaša kompanija pruža usluge klijentima u inostranstvu?*

- a. Putuju radi pružanja usluga na terenu
- b. Putem interneta
- c. Obadva
- d.

19. Možete li da navedete tri glavne prepreke koje vas sprečavaju da svoje usluge ponudite u inostranstvu ili da povećate/proširite svoje poslovanje sa klijentima u inostranstvu?

- a. _____
- b. _____
- c. _____

20. Koje domaće politike mogu biti potrebne da bi vas podržale u vašim naporima da bih pružili bolje usluge?